

Role žalmů v díle Klementa Alexandrijského*

Jana Plátová

Ἐτι τῆς μουσικῆς παράδειγμα
ψάλλων ὁμοῦ καὶ προφητεῶν
ἐκκείσθω Δαβὶδ, ὕμνων
τὸν θεὸν ἐμμελῶς.
(*Strom.* VI 11,88,1)

Je známo, že Klement Alexandrijský cituje ve svém díle více jak 350 různých autorů a autorit. Jednotlivé knihy Bible stojí co do počtu citací na předním místě; ze starozákonních knih je nejčastěji citována Kniha žalmů a Přísloví, z Nového zákona pak evangelia a První list Korintským. Cílem tohoto článku je prozkoumat, jak Klement pracuje ve svém díle s Knihou žalmů.¹ Tematicky i metodologicky přitom navazují na studii Anniewies van den Hoek, která se v knize *Clement's Biblical Exegesis* věnovala druhé Klementem nejčastěji citované starozákonné knize, Přísloví.²

Nejprve ukážu, jak Klement žalmy cituje, především jaké uvozovací formulace přitom používá; v druhé části článku se pokusím charakterizovat, jakou specifickou roli hrají žalmy v jednotlivých Klementových dílech; v poslední části vyzdvihnu ty verše Žalmů (resp. některé časté

* Tato studie byla připravena v rámci projektu projektu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

¹ Přestože jsou známy některé dílčí studie zabývající se výkladem jednotlivých žalmů u Klementa, téma žalmů obecně u Klementa dosud zpracováno nebylo. Mezi články věnovanými této problematice vyniká Anniewies van den Hoek, „‘I Said, You Are Gods...’ The Significance of Psalm 82 for Some Early Christian Authors,” in *The Use of Sacred Books in the Ancient World*, ed. Leonard Victor Rutgers – Pieter Willem van der Horst, CBET 22, Leuven: Peeters, 1998, s. 203–219 (zvl. 213–218), a studie vztahující se ke Klementovu výkladu Žl 18/19 v *Eklogách* (ty uvádíme v pozn. č. 69); dále srov. Gilles DORIVAL, „Les heures de la prière (à propos du psaume 118, 164),” *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest* 83 (1976): 281–301 (zvl. 283); Giovanni NIGRO, „Esultate giusti.” *Il Salmo 32 (LXX) nell'esegesi patristica*, Quaderni di VetChr 31, Bari: Edipuglia, 2008, s. 37–40.

² Srov. Anniewies van den Hoek, „Clement of Alexandria and the Book of Proverbs,” in *Clement's Biblical Exegesis*, ed. Veronika Černušková – Judith L. Kovacs – Jana Plátová, Leiden – Boston: Brill, 2017, s. 181–216.

motivy žaltáře), které jsou pro Klementovu teologickou koncepci obzvláště důležité.

Dříve než přikročím k vlastní analýze, považuji za užitečné uvést zde několik metodologických poznámek, jimiž jsem se při zpracování tématu řídila: (1) Při analýze jednotlivých odkazů na Knihu žalmů jsem primárně vycházela ze Stählinova rejstříku,³ informace v něm uvedené však nepřebírám nekriticky. To se týká především některých častých motivů, u nichž je z určitých důvodů zřejmé, že Klement vycházel v konkrétním případě z jiné biblické knihy.⁴ (2) Při hodnocení důležitosti žaltáře pro jednotlivá Klementova díla bychom snadno mohli podlehnout dojmu, že platí přímá úměra: Čím více citací dané dílo obsahuje, tím větší roli v něm Kniha žalmů hraje. Klementův způsob práce s autoritami ovšem není zdaleka tak přímočarý. Je třeba si být vědomi Klementova enigmatického stylu, jehož součástí je skutečnost, že důležité věci jsou řečeny způsobem, který nezasvěcení nemohou pochopit. Z toho důvodu Klement na některých důležitých místech necituje explicitně, ale na biblický text odkazuje spíše skrytě. (3) V Klementově textu rozlišuji: doslovné citace – citace s variantou nebo modifikované citace – aluze.⁵ Dále si všímám toho, zda je citace žalmu na daném místě ojedinělá nebo je součástí delší řady citací, a také toho, zda je text žalmu citován přímo nebo je uveden prostřednictvím jiného citovaného autora (srov. příloha).

1. JAK KLEMENT CITUJE ŽALMY?

Podívejme se nejprve, jak Klement cituje žalmy a jakých uvozovacích formulací přitom nejčastěji používá. Obecně lze říci, že Klement cituje přesně, většinou doslovně. Pokud se citace odlišuje od nám známého textu Septuaginty, jedná se buď o vložení částice s ohledem na zakomponování citace do autorovy vlastní argumentace, nebo o upravený slovosled. Na více místech se objevuje varianta „Bůh“ namísto „Pán“. Často

³ Otto Stählin – Ursula Treu (ed.), *Clemens Alexandrinus IV*, GCS 39, Berlin: Akademie Verlag, 1985.

⁴ Podobně postupuje i Veronika ČERNUŠKOVÁ, „Four Desires: Clement of Alexandria and the Sermon on the Mount,“ in *Clement's Biblical Exegesis*, ed. Černušková – Kovacs – Plátová, s. 217, pozn. 1.

⁵ Toto rozlišení přebírám s drobnými úpravami od VAN DEN HOEK, „Clement of Alexandria and the Book of Proverbs,“ s. 194nn.

je citována jen část verše, někdy je citace žalmu spojena s pasáží z jiné biblické knihy, aniž by na to byl čtenář výslovně upozorněn. Na rozdíl od svého následovníka Órigena Klement jiný než LXX překlad nepoužívá, na hebrejský text neodkazuje.

Citace žalmů jsou obvykle uvozeny slovy „David / žalmista David říká“ (55krát) nebo „prorok / proroctví říká“ (24krát). V ostatních případech užívá Klement prostého „říká“ (16krát) nebo „Písmo říká“ (14krát) nebo pasivních formulací obvyklých v Novém zákoně: „jak bylo / je řečeno / psáno“ (18krát). Někdy je to sám Pán (8krát) nebo Duch svatý (8krát), kdo k nám prostřednictvím slov žalmu promlouvá. Je zřejmé, že variabilita uvozovacích formulací je vysoká – především na těch místech Klementova díla, která jsou po rétorické stránce propracovanější než ostatní, jako např. *Protrepticus*. Zanedbatelný však není ani případ citování bez jakékoli uvozovací formulace (82krát). Tento způsob je častý především tam, kde je citace žalmu součástí celé řady uváděných autorit nebo Klement z nějakého důvodu nechce na svůj zdroj explicitně upozorňovat. Specifické podoby nabývají uvozovací formulace na těch místech, kde je citace z Žalmů součástí fiktivní řeči samotného Boha, který se slovy žalmu obrací na čtenáře, resp. posluchače.

Většina žalmů je citována přímo, spíše výjimečně je text žalmu uveden jako součást citace jiného autora nebo díla, tedy „z druhé ruky“. Zajímavou skupinu v tomto směru představuje řada veršů žaltáře uváděná ve čtvrté knize *Stromat* v rámci rozsáhlých citací z Listů Klementa Římského (srov. příloha).

Z uvedeného vyplývá, že Kniha žalmů je pro Klementa nejen sbírka textů určených k modlitbě, ale také Slovo živého Boha promlouvající k autorovým současníkům a prorocký spis, jehož naplnění se v poslední době ukazuje.

2. ROLE ŽALTÁŘE V JEDNOTLIVÝCH KLEMENTOVÝCH DÍLECH

Protrepticus

V Klementově spise adresovaném pohanům a vybízejícím k obrácení nacházíme celkem 26 míst, která lze považovat za citace nebo aluze na Knihu žalmů. Naprostá většina z nich se nachází v druhé polovině knihy, nejvíce v kapitolách 9–11 (srov. příloha). To má svou logiku: v první části spisu Klement kritizuje pohanické náboženské praktiky, zatímco

v druhé představuje užitečnost, pravdivost, krásu a důstojnost křesťanských „mystérií“.

Z první poloviny knihy si zaslouží pozornost pasáž na konci čtvrté kapitoly, kde Klement za pomoci aluzí na několik žalmových veršů (Žl 95/96,5; 32/33,6,9; 8,4) zesměšňuje pohanské modly jakožto „díla lidských rukou“. ⁶ Explicitně však zazní slova žalmů prvně až ke konci osmé kapitoly, kde se Klement ústy „požehnaného žalmisty Davida“ s velkou naléhavostí obrací na dosud neobrácené posluchače. Cituje zde Žl 2,12; 4,3 a do třetice jakýsi neidentifikovatelný výrok proroka. ⁷

Klíčová devátá kapitola vybízí k obrácení slovy žalmu 94/95,7–11: „Jestliže dnes uslyšíte jeho hlas, nezatvrzujte svá srdce...“, ⁸ a dále doslova láká již nalomené pohany slovy žalmu 33/34,9.12–13: „okuste a vizte, že Bůh je dobrý“. ⁹ Použití Knihy žalmů v tomto Klementově díle je dobře promyšlené a má, jak je vidět, svou gradaci. Další hojně citace žalmů v desáté kapitole mají za cíl ujistit posluchače o správnosti zvolené cesty a ukázat její výhody. Posledním citovaným textem je verš Žl 81/82,6: „jste bohové, všichni jste synové nejvyššího“. ¹⁰ Jde o verš Klementovi velmi blízký, jak ještě uvidíme.

Zvláštní roli hraje v *Protreptiku* motiv „nové písně“. Ačkoli Klement výslovně necituje žádný z žalmů, kde se přímo toto slovní spojení nachází, ¹¹ motiv „nové“, resp. „spásné písně“ oslavující pravého Boha, se zde stále vrací.

Důležitost žalmů v této řeči adresované pohanům vysvětluje i ze skutečnosti, že většina z nich je citována jako poslední autorita v samém závěru kapitoly.

Paedagogos

Klementovo druhé dílo je určeno již obráceným křesťanům. Pomocí Písma (a žaltář zde není výjimkou) se Kristus – Slovo jakožto Vychovatel (*Paidagogos*) obrací na své učedníky, aby je poučil o základech křesťan-

⁶ Srov. *Protr.* 4,62,4–63,4; srov. také *Protr.* 4,46,1.

⁷ Srov. *Protr.* 8,80,5–81,4. Adolf von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius I.1*, Leipzig: J. C. Hinrichs, 1893, s. 31, se domníval, že se jedná o citaci z *Petrovy Apokalypsy*.

⁸ Srov. *Protr.* 9,84,3–4. Text žalmů cituji ve znění ČEP (pokud tento odpovídá verzi LXX) nebo ho sama upravuji (podle LXX znění citovaného Klementem).

⁹ Srov. *Protr.* 9,88,1.

¹⁰ Srov. *Protr.* 12,123,1.

¹¹ Srov. např. Žl 32/33,3; 149/150,1 atd.

ského životního stylu. V první knize, která obsahuje největší množství citací (33, oproti 9 citacím ve druhé knize a 8 citacím ve třetí), Klement na konkrétních žalmech ilustruje způsob Boží pedagogiky: trestání i povzbuzování, přísnost i vlídnost, biblickou terminologií spravedlnost i milosrdenství – příklady toho všeho nacházíme právě v žalmech. Zatímco některé verše vypovídají pouze o Boží dobrotě (např. „Pán je náš pastýř“;¹² Boží slovo/prorocství je „sladší než med“¹³) nebo naopak o jeho o něco tvrdších „výchovných“ metodách (např. „budeš je pást železnou holí“¹⁴), vůbec nejčastější je případ, kdy jeden a tentýž žalm hovoří zároveň o obou stránkách Božího vedení – zdá se, že vzhledem k polemice s Markiónem Klementa právě tyto pasáže zajímají nejvíce. Příkladem může být Žl 1 vychvalující cestu spravedlivého člověka a zároveň varující před cestou bezbožníků;¹⁵ podobně Žl 77/78, jehož první polovina hovoří o osudu lidí Bohu nevěrných, druhá polovina však vrací naději na uzdravení těm, kdo se k Bohu navracejí;¹⁶ Žl 88/89,15 hovořící o Božím hněvu, který ovšem Bůh ve svém milosrdenství nenechá rozhořet;¹⁷ nebo Žl 140/141,5: „koho Pán miluje, toho vychovává; bije každého syna, kterého přijímá za vlastního“.¹⁸ Zdá se, že rámcem všech těchto dvojznačných výpovědí o Boží výchově je verš Žl 72/73,1, citovaný na samém začátku knihy: „Jak je Bůh dobrý k Izraeli, k těm, kdo jsou přímého srdce!“¹⁹

Specifickou roli hrají dva žalmy citované rovněž na začátku první knihy, kde náš autor obhazuje svou teologii evangelního dětství.²⁰

V druhé a třetí knize *Paedagoga* mají citace z Knihy žalmů již jinou funkci. Tyto knihy jsou věnovány převážně praktickým otázkám života křesťanů a slova žalmů zde Klement používá při popisu správného životního stylu v protikladu ke zvykům pohanů. Jako příklad uveďme tři místa: (1) Poměrně dlouhé pasáže ze tří žalmů Klement cituje, aby ukázal, jak se mají cudně zpívat žalmy během eucharistie v protikladu

¹² Žl 22/23,1 in *Paed.* I 4,11,2.

¹³ Žl 18/19,11, aj. in *Paed.* I 6,51,1.

¹⁴ Žl 2,9 in *Paed.* I 7,61,3; srov. také Žl 109/110,2 a 22/23,4 tamtéž.

¹⁵ Srov. *Paed.* I 10,90–92.

¹⁶ Srov. *Paed.* I 9,86–67.

¹⁷ Srov. *Paed.* I 9,87,3.

¹⁸ Srov. *Paed.* I 9,78,4.

¹⁹ Srov. *Paed.* I 1,1,1.

²⁰ Žl 8,3 a 112/113,1 in *Paed.* I 5,13,1–2.4.

k oplzlým písňím zaznívajícím na pohanských hostinách;²¹ neodpustí si přitom poznámku o alegorickém významu „desetistrunné harfy“, skrytě označující Ježíše. Její symbolický význam je dán číselnou hodnotou písmene *iota*, počátečního písmene Kristova jména.²² (2) Žl 44/45 používá Klement v argumentaci, proč křesťané (zejména ženy) nemají používat voňavky; namísto toho mají kolem sebe šířit „vůni Krista“, o níž hovoří ve zmíněném žalmu již prorok David.²³ (3) Muži si zase přijdou na své ve třetí knize *Paedagoga*, kde Klement slovy Žl 132,2 varuje před přílišným šlechtěním a stříháním, ne-li přímo oholením vousů. Skutečnost, že slovo „vousy“ žalmista ve zmíněném verši opakuje dvakrát, má křesťanské muže utvrdit v přesvědčení, že dlouhý vous k dokonalému křesťanu prostě patří.²⁴

Stromata I

V první knize *Stromat*, Klementova nejvýznamnějšího díla, jejímž hlavním tématem je vztah mezi křesťanskou vírou a řeckou vzdělaností, se nacházejí pouze čtyři citace ze tří žalmů, nicméně všechny jsou poměrně dlouhé a mají v Klementově výkladu svou důležitost. První a nejdelší je hned v první kapitole, kde Klement definuje vztah mezi křesťanským učitelem a jeho žákem: věřícímu posluchači pak adresuje slova kajícího žalmu 50/51, verše 9–14 (jedná se patrně o nejdelší citaci z Knihy žalmů v celém Klementově díle).²⁵ Na adresu domněle moudrých sofistů pak o kus dále cituje slova Žl 48/49,10: Spravedlivý „bude žít až do konce, protože se nedočká zkázy, zatímco uvidí umírat moudré.“²⁶

Třetím žalmem citovaným v první knize *Stromat* je Žl 117/118. Verše 19–20 hovořící o „bráně Pána“, resp. „branách spravedlnosti“ cituje Klement ve chvíli, kdy chce ukázat jedinečnost křesťanské cesty v porovnání s jinými mnohými cestami, které také vedou k pravdě, nicméně ne k celé pravdě (jako např. řecká filosofie).²⁷ Slova stejného žalmu (konkrétně verš 18 hovořící o Boží výchově) jsou v této knize citována

²¹ Srov. Žl 32/33,1–3; 149/150,1–4 a 150/151,3–6 in *Paed.* II 4,43,3; 44,4–5 a 41,4–42,1.

²² Srov. *Paed.* II 4,43,3.

²³ Žl 44/45,8–9 in *Paed.* II 8,65,3; podobně (o odívání a zdobení obecně) také Žl 131/132,7 in *Paed.* II 8,62,1; Žl 44/45,9–10.14 in *Paed.* II 10,110,2 a Žl 103/104,1–2 in *Paed.* II 10,113,4.

²⁴ Žl 132/133,2 in *Paed.* III 3,23,2–3.

²⁵ Srov. *Strom.* I 1,8,3–4.

²⁶ Srov. *Strom.* I 10,47,3.

²⁷ Srov. *Strom.* I 7,38,5–6. Tato citace se nachází v bezprostřední blízkosti citace z *1Klem.*, v němž je náš žalm také citován a z něhož Klement i jinde s užitkem čerpá.

ještě jednou, a to v závěrečné pasáži pojednávající o výchovné funkci Zákona.²⁸

Stromata II

Druhá kniha *Stromat* je věnována křesťanské víře a ctnostem, které z ní vycházejí, a Kniha žalmů v ní má se svými 18 citacemi své důstojné místo. Žalmy zde Klement cituje ve větší míře na třech místech. Prvním z nich je kapitola o lítosti:²⁹ v samém jejím závěru Klement uvádí sled žalmových veršů oslavujících Boží milosrdenství: Žl 102/103,13; 125/126,5 a 127/128,1; 48/49,17n a 5,8n.³⁰ Druhá významná oblast, kde Klement dokládá své učení hojnými citacemi z Knihy žalmů, je pojednání o hříchu:³¹ Hlavní roli zde hraje začátek Žl 31,32 („Blaze těm, jimž byly odpuštěny hříchy...“), který Klement cituje v spolu s jeho oblíbeným veršem 1 Petr 4,8 („láska přikryje množství hříchů“) podle 1Klem,³² a dále Žl 1, kterým spolu s citací 1 Jan 5,16n Klement ilustruje svou teorii o třech druzích hříchu.³³ Třetím důležitým místem je výklad o zdrženlivosti v závěru druhé knihy: zde jsou postupně citovány tři verše z Žl 81/82.³⁴

Otázkou je, zda Klement přebírá z Knihy žalmů i výrok „počátkem moudrosti je bázeň před Pánem“, který se několikrát vyskytuje v Klementově výkladu o ctnosti bázně.³⁵ Dvakrát citaci nijak neuvádí, jednou ji uvozuje následujícími slovy: ἐπειδὴ δὲ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν προπαίδευσθαι διὰ κυρίου τῷ θεῷ συμφέρειν ἔδοξεν ... εἰρηται. Samotná tato formulace nenapovídá o Klementově zdroji nic určitého, avšak vzhledem k tomu, že v téže pasáži Klement cituje i pokračování verše z Př 1,7, které v Žalmech postrádáme, přikláníme se k závěru, že se jedná spíše o citaci z knihy Přísloví a oproti Stählinovu rejstříku tedy tato místa neuvádíme jako citace z Žalmů.³⁶

²⁸ Srov. *Strom.* I 27,172,2.

²⁹ *Strom.* II 13,56–59.

³⁰ Srov. *Strom.* II 13,59,2–5.

³¹ Srov. *Strom.* II 14,60–15,71.

³² Srov. *Strom.* II 15,65,1–2.

³³ Srov. *Strom.* II 15,67–68.

³⁴ *Strom.* II 20,125,4–6.

³⁵ Srov. *Strom.* II 7,33,2; 35,5; 8,37,2.

³⁶ Stejného názoru je i Annewies van den Hoek, „Clement of Alexandria and the Book of Proverbs,“ s. 199. Z téhož důvodu nepočítáme jako citaci Žl ani místo ve *Strom.* VII 12,70,1.

Stromata III

Třetí kniha *Stromat* navazuje na pojednání o zdrženlivosti a zabývá se tématem celibátu a manželství. Nese se v duchu ostré polemiky s různými heterodoxními skupinami křesťanů, kteří buď odmítají manželství a sexualitu jako takovou, nebo naopak praktikují nevázaný sexuální život. V rámci této polemiky Klement sedmkrát cituje krátké pasáže žalmů, buď k podpoře své vlastní argumentace,³⁷ nebo v rámci ukázky zvráceného výkladu heretiků.³⁸

Stromata IV

Mnohem důležitější roli hraje text žalmů ve čtvrté knize, kde Klement rozvíjí své učení o dokonalosti gnostika; zde se nachází 22 doslovných citací.³⁹ Sedm z nich je přitom součástí 17. kapitoly, v níž Klement představuje postavu ideálního gnostika podle *Listu Korintským* od apoštola Pavla; žalmy jsou zde tedy citovány „z druhé ruky“ (srov. příloha).⁴⁰

Jiná kapitola, kde Klement své učení hojně dokládá žalmovými verši, je výklad horského kázání v šesté kapitole: Klement zde postupně uvádí kratší i delší pasáže z pěti různých žalmů v tomto pořadí: 36/37,35–37; 61/62,5; 77/78,36n; 30/31,19; 11/12,4–6.⁴¹

Ostatní citované žalmy jsou součástí autorových představ o ideálním křesťanovi, jehož láska a úsilí o dobro je motivováno a voleno ne z nějakého postranního úmyslu, ale pro dobro samotné.⁴² Posledními slovy žalmů v této knize, jimiž Klement ilustruje velikost křesťanské spirituality, jsou verše „požádej mne, a já ti dám národy za dědictví“ (Žl 2,8)⁴³ a „jste bohové; všichni jste synové nejvyššího“ (Žl 81/82,6).⁴⁴

³⁷ Srov. *Strom.* III 4,33,4; 6,55,1; 56,1; 9,67,2.

³⁸ Srov. *Strom.* III 12,90,5; 16,100,7; 17,102,3.

³⁹ Výjimkou je polemická modifikace Žl 49/50,21 adresovaná Basileidovi ve *Strom.* IV 24,153,4, kde se Klement od textu Písma záměrně (?) odchyluje.

⁴⁰ Jedná se o žalmy 88/89,21; 50/51,3–6; 33/34,12–18; 31/32,10; 68/69,32–33; 49/50,14–15 a 50/51,19 in *Strom.* IV 17,107,1–18,113,3.

⁴¹ Srov. *Strom.* IV 6,32–33.

⁴² Srov. např. Žl 1,3 in *Strom.* IV 18,117,3; Žl 2,8 in *Strom.* IV 22,136,1; Žl 61/62,13 in *Strom.* IV 22,135,3 nebo Žl 138/139,7–10 (podle 1Klem 28,3) in *Strom* IV 22,135,2.

⁴³ Srov. *Strom.* IV 22,136,1.

⁴⁴ Srov. *Strom.* IV 23,149,8.

Stromata V

Specifické podoby nabývá zájem o Knihu žalmů v páté knize, která je věnována symbolickému žánru Písma. Některé verše žalmů slouží Klementovi k doložení základní teze, že totiž pravda se vyjadřuje skrytě – jako příklad uveďme dvakrát citovaná slova Žl 77/78,2: „Otevřu svá ústa v podobenstvích, předložím prastaré hádanky“.⁴⁵

Jiné žalmy jsou citovány proto, aby na nich bylo ukázáno, že moudrost Řeků (tj. řecká filozofie) není než „ukradená barbarská filozofie“ (tj. židovské Písmo). V závěrečné části knihy Klement postupně uvádí citace z nejrozumnějších řeckých autorů, aby doložil, jak Řekové „parafrázuji“ určité výroky Písma, v našem případě žalmů: tak Aristotelés parafrázuje Žl 35/36,6; Platón Žl 103/104,4; Thalés Žl 83/84,5; Hérakleitos a Platón Žl 3,6; Menandros Žl 4,6 a naposledy Aischylos Žl 113/114,7.⁴⁶

Stromata VI

Šestá kniha *Stromat* je co do počtu citací žalmů jednoznačně nejbohatší. Tematicky navazuje spíše než na knihu předchozí na knihu čtvrtou: hlásí se k úkolu popsat život gnostika (*bios gnostikos*) a dokázat filozofům, že opravdový gnostik není bezbožný, jak se někteří z nich domnívají, ale naopak bohabojný.⁴⁷

Jelikož jsou však *Stromata* adresována jak zvědavým křesťanům, tak nevěřícím zájemcům o křesťanskou víru, zabývá se Klement v první části knihy nejprve znovu vztahem řecké filozofie a křesťanské víry.⁴⁸ Velká část citací z Knihy žalmů se nachází právě v kapitolách 6 a 7, kde jimi Klement dokládá své přesvědčení, že Bůh se sice dává částečně poznat i Židům a pohanům prostřednictvím jejich vlastní moudrosti, ale zároveň je vyzývá k plnosti poznání, kterého lze dosáhnout pouze vírou v Krista – Logos. Tento ambivalentní vztah k pohanům: respekt vůči jejich kulturní tradici, a zároveň neustálé poukazování na jejich nedostatečnost, ilustruje Klement mnoha místy Písma. Uveďme zde 3 příklady: (1) Žl 9: „pohané padli do zkázy, kterou způsobili...“ a přece „je Pán útočištěm nebohému, pomocníkem v příznivém čase i v útrapách“;⁴⁹ (2) Žl 44/45,10.14 sloužící Klementovi jako obraz církve z pohanů: „Po tvé

⁴⁵ Srov. *Strom.* V 4,25,1 a 12,80,7.

⁴⁶ Srov. *Strom.* V 14,90,3.6; 96,4; 105,3; 120,1 a 131,4.

⁴⁷ Srov. *Strom.* VI 1,1,1.

⁴⁸ Srov. *Strom.* VI 6,44–7,61.

⁴⁹ Srov. Žl 9,16.10.12 in *Strom.* VI 6,51,1–2.

pravici stanula královna ve zlaté róbě, oděna pestrým šatem, ve zlatem protkávané říze“ – tedy sice krásná, ale její šat je poněkud nadbytečný, upozorňuje Klement;⁵⁰ (3) Žl 132/133,2, podle něhož proniká prozřetelnost shora „jako olej, který kane na bradu Áronovi a na lem jeho šatu,“ přičemž filosofie je pouze oním lemem svrchního pláště.⁵¹

Na druhou stranu se křesťan nemá řecké filozofie bát, neboť skrze ni se může naučit mnoha důležitým dovednostem, např. dialektice. Vzdělání mu pomůže, aby slovy Žl 111/112,6–7 „zůstal neotřesen až do věčnosti“ a „nebál se zlé pověsti“. ⁵² Výrok Žl 104/105,4 „Hledejte jeho tvář neustále“ zase podle Klementa vybízí k celoživotnímu studiu filozofie, který může být na nesnadné cestě nalézání Pána užitečným vodítkem.⁵³

V rámci pasáže popisující výhody řecké vzdělanosti a její využitelnost pro křesťany Klement uvádí příklady z nejrůznějších oborů, aby porovnal řeckou vzdělanost s „barbarskou vědou“. Na tomto místě se nachází unikátní popis žaltáře, v druhé části s alegorickým výkladem hudebního nástroje kithary:

Příkladem múšického umění je David, který zpívá žalmy, současně vynáší proctví a libozvučně oslavuje Boha v hymnech. Enharmonický typ melodie odpovídá dórské tónině, diatonický typ tónině fryžské,⁵⁴ jak uvádí Aristoxenos. Tónina barbarských žalmů, která vyjadřuje vážnost písně a je nejstarší, se nejspíše stala předlohou Terpandrovi, který v dórské tónině takto opěvuje Dia: [následují verše Terpandra]. Kithara označuje patrně u žalmisty ve svém prvním významu alegoricky Pána, v druhém smyslu však označuje ty, kteří bez přestání hrají na struny svých duší pod vedením Pána jako vůdce Múz. A když je spasený lid nazýván kitharou, znamená to, že nadchnut Slovem a poznáváje Boha, velebí jej múšickým způsobem, neboť jej Slovo rozehrává k víře.⁵⁵

Ostatní citace z Knihy žalmů slouží našemu autorovi převážně k charakteristice gnostika: Gnostik je ten, jehož Pán „tříbí ohněm“ (Žl 16,3n);⁵⁶ ten, jehož Klement vybízí Davidovými ústy: „Napni své síly, veď dobře

⁵⁰ Srov. *Strom.* VI 11,92,1; srov. ale jiný výklad tohoto žalmu v *Paed.* II 20,110,2.

⁵¹ Srov. *Strom.* VI 17,153,4.

⁵² Srov. *Strom.* VI 10,81,3–4.

⁵³ Srov. *Strom.* VI 10,81,5–6.

⁵⁴ Smysl Klementova přiřazení enharmonického a diatonického typu melodie k dórské a diatonické tónině není zcela jasný; k tomu srov. Charles H. Cosgrove, „Clement of Alexandria and Early Christian Music,“ *J ECS* 14 (2006): 273.

⁵⁵ *Strom.* VI 11,88,1–4 (cituji v překladu Miroslava Šediny).

⁵⁶ Srov. *Strom.* VI 12,97,2.

své kroky a staň se králem!“ (Žl 44/45,5);⁵⁷ ten, kdo nakonec „přebývá na posvátné Boží hoře“ (Žl 14/15,1);⁵⁸ ale zároveň se nedomnívá „bezbožně, že Bůh je mu podobný“ (Žl 49/50,21).⁵⁹

Stromata VII

Popis *bios gnostikos* pokračuje v sedmé knize, která je věnována pravé zbožnosti. Klement zde představuje osobnost zralého křesťana, včetně jeho modlitební praxe. Již z této skutečnosti lze předpokládat, že Kniha žalmů jakožto modlitebních textů zde bude hrát významnou roli (celkem se v ní nachází 13 citací a 13 aluzí na Knihu žalmů). Přímo v pasáži věnované modlitbě gnostika jsou citovány tři verše ze dvou žalmů: Žl 118/119,66 a 164 („sedmkrát denně ti vzdávám chválu“ a „nauč mne poctivosti, vychování a poznání“)⁶⁰ a Žl 140/141,2 („má modlitba ať se jako kadidlo vznese před tebou, mé zvednuté dlaně ať jsou jako večerní oběť“).⁶¹

Kromě toho však v sedmé knize hrají důležitou roli další žalmy: Jako příklad gnostikovy zbožnosti *par excellence* je v polovině knihy citována delší část žalmu 23: „Kdo vystoupí na Pánovu horu? ...“ Kdo jiný než opravdový gnostik patří do „pokolení těch, kdo hledají Pána (...), kdo hledají tvář Jákovova Boha (...)“⁶² Motiv duchovního výstupu završený zbožštěním (resp. připodobněním gnostika Bohu) je pro Klementa v této knize klíčový, a proto není divu, že v intencích tohoto motivu alegoricky vysvětluje i další dva verše: Žl 47/48,13 („obejděte Sión, vydejte se kolem něj, vypravujete o jeho věžích“)⁶³ a Žl 81/82,6 („řekl jsem: jste bohové; všichni jste synové nejvyššího“).⁶⁴

Eclogae propheticae

Zcela zvláštní (a vlastně klíčovou) roli hrají Žalmy v krátkém spisu z Klementovy pozůstalosti nazývaném *Eclogae propheticae*. V tomto nedokončeném textu, který je snad přípravnými poznámkami Klementa

⁵⁷ Srov. *Strom.* VI 15,115,4.

⁵⁸ Srov. *Strom.* VI 14,108,1.

⁵⁹ Srov. *Strom.* VI 14,108,1.

⁶⁰ Srov. *Strom.* VII 7,35,2 a 36,1. Stejný verš cituje Klement rovněž ve *Strom.* VI 8,63,2.

⁶¹ Srov. *Strom.* VII 7,43,8.

⁶² Žl 23/24,3–6 in *Strom.* VII 10,58,2–6.

⁶³ Srov. *Strom.* VII 13,83,5.

⁶⁴ Srov. *Strom.* VII 10,56,6. Tento verš Klement cituje i jinde, srov. níže s. 38.

k jeho dalším dílům,⁶⁵ možná dokonce k zamýšlenému komentáři Písma,⁶⁶ jsou postupně komentovány vybrané verše ze tří po sobě následujících žalmů (17/18–19/20).⁶⁷ Největší pozornost je věnována Žl 18/19 (dobrá čtvrtina celého spisu), přičemž z tohoto žalmu Klementa nejvíce zajímá verš 5c, ve znění Septuaginty ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκηνώμα αὐτοῦ („na slunci si postavil svůj stan“).⁶⁸ S odvoláním se na exegezi svých předchůdců, Hermogena a Pantaina, jejichž výklad se nám nedochoval, Klement rozvíjí svou vlastní christologicko-eklesiologicko-eschatologickou alegorickou interpretaci, podle níž tento verš skrytě hovoří o posmrtném výstupu duší věřících v nebi. „Slunce“ představuje na základě řecko-hebrejské etymologie Boha (hélios – el), „stan“ symbolizuje tělo Kristovo, tedy církev. Podmětem celého verše není oproti MT a v souladu s LXX čtením Bůh, nýbrž Pán Ježíš, který po svém nanebevstoupení se svými věrnými přebývá u Boha Otce. Na tomto místě nemáme dostatek prostoru zabývat se Klementovým výkladem podrobně, nehledě na to, že to již udělali jiní.⁶⁹

Zmíňme ale přesto alespoň to, že Klementův výklad Žl 18/19 v *Eclógách* si zaslouží pozornost přinejmenším ze 3 důvodů: (1) Jedná se o je-

⁶⁵ Za původce této hypotézy bývá považován Adolf VON HARNACK, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius* II/2, Leipzig: J. C. Hinrichs, 1904, s. 18–20; nově se k ní přihlásila také Veronika ČERNUŠKOVÁ, „The Eclogae Propheticae on the Value of Suffering: Copyist's Excerpts or Clement's Preparatory Notes?“, in *Studia Patristica LXXIX*, sv. 5: *Clement of Alexandria*, ed. Markus Vinzent – Piotr Ashwin-Siejkowski, Leuven: Peeters, 2017, s. 161–170; Veronika ČERNUŠKOVÁ, „Odkazy na Petrovu apokalypsu v Klementově Výběru z prorockých knih“, *Studia Theologica* 19, č. 3 (2017): 163–193.

⁶⁶ Důvody pro tuto hypotézu shrnuji ve svém článku „Kolik zlomků Klementova spisu *Hypotyposes* skutečně máme?“, *Studia Theologica* 18, č. 4 (2016): 10–13.

⁶⁷ Srov. výklad Žl 17/18, 26.44–45.51 in *Ecl.* 42–44; výklad Žl 18/19, 2–14 in *Ecl.* 51–63 a výklad Žl 19/20, 10.5 in *Ecl.* 64–65.

⁶⁸ K odlišnému znění MT a LXX srov. Jean-Marie AUWERS, „Une tente dans ou pour le soleil? Ps 18 (19), 5 dans la LXX et de MT“, in *The Septuagint and Messianism*, ed. Michael Anthony Knibb, Leuven: Peeters, 2006, s. 195–201; Petr CHALÚPA, „Přibýtek ve slunci? Slunce jako alegorie Boha v Žl 18,5c LXX“, *Studia Theologica* 16, č. 2 (2014): 67.

⁶⁹ Srov. Carlo NARDI, „Note di Clemente Alessandrino al Salmo 18: EP 51–63“, *Vivens homo* 6 (1995): 9–42; Rémi GOUNELLE, „‘Il a placé sa tente dans le soleil’ (Ps 18(19), 5c(6a)), chez les écrivains ecclésiastiques des cinq premiers siècles“, in *Le Psautier chez les Pères*, ed. Jean Irigoin – Gilles Dorival – Jean-Marie Auwers, CahBiPa 4, Strasbourg: Centre d'analyse et de documentation patristiques, 1994, s. 197–212; a Michel CAMBE, *Avenir solaire et angélique des justes. Le psaume 19 (18) commenté par Clément d'Alexandrie*, CahBiPa 10, Strasbourg: Université de Strasbourg, 2009; srov. také Jana PLÁTOVÁ, „‘Na slunci si postavil svůj stan.’ Nejstarší křesťanské výklady Žalmu 18 LXX, zvláště v. 5c“, *Studia Theologica* 16, č. 2 (2014): 70–81.

diný systematický výklad žalmu v celém Klementově díle a první křesťanský komentář tohoto žalmu vůbec. (2) V rámci tohoto výkladu se nachází jediná explicitní zmínka o záhadné postavě Klementova učitele Pantaina. (3) Klementův výklad je poměrně originální, přesto v následujících staletích nenašel pokračování. Z určitých (ne nezajímavých důvodů) byl raději zapomenut.

Excerpta ex Theodoto

V textu *Excerpta ex Theodoto* se sice nachází několik citací, resp. parafází žalmů, které zde ovšem nejsou primárním Klementovým zájmem, jako je tomu v *Eklogách*. Jedná se o Klementovy poznámky k valentiniánské gnózi a v první řadě zde jde o zachycení názorů jejího představitele Theodota. V *Excerptech* najdeme doklad christologické interpretace Žl 109,3,⁷⁰ některé žalmy jsou tu citovány v rámci novozákonních pasáží.

Quis dives salvetur?

Poněkud zarážející je skutečnost, že v Klementově homilii *Quis dives salvetur?*, která je výkladem perikopy o povolání bohatého mladíka, není Kniha žalmů citována ani jednou. Jak tuto absenci žalmů vysvětlit? Ve všech ostatních dílech měl žaltář, jak jsme viděli, poměrně důležitou roli. Důvodem by snad mohl být jiný literární žánr díla – původně se jednalo patrně o dvě kratší homilie určené k veřejnému předčítání. Zdlouhavé uvádění citací by rušilo jinak řečnický zdařilý a působivý text. Absence citací žalmů v tomto spise každopádně koresponduje s jeho obecnou tendencí – chybí zde jediný odkaz na jakoukoli starozákonní knihu.

3. KLEMENTOVY OBLÍBENÉ VERŠE A MOTIVY

Podívejme se nyní, jaké verše žaltáře jsou v Klementově myšlení nejvýraznější. Již jsme zmínili, že v *Protreptiku* hraje velkou roli motiv „nové písně“. Budeme-li dále postupovat podle posloupnosti Žalmů, nelze si nevšimnout, že v *Paedagogovi* a *Stromatech* Klement hojně cituje první žalm (srov. příloha).⁷¹ Obraz cesty zbožného člověka v protikladu s ces-

⁷⁰ Srov. Exc. 20 a 62.

⁷¹ Srov. Žl 1,1 in *Paed.* III 11,76,3; *Strom.* II 15,67,3 a V 5,31,1; Žl 1,1–2 in *Paed.* I 10,90,1; Žl 1,1,3–4 in *Paed.* I 10,92,1–2; Žl 1,2 in *Strom.* II 15,68,2; VII 12,80,3 a 18,109,2; Žl 1,3

tou hříšníků je evidentně vhodným příkladem jak pro začínající křesťany, tak pro pokročilé. Dalším často citovaným žalmem je Žl 33/34, zvl. od verše 9 „okuste a vizte, jak je Pán dobrý“.⁷² Jakýmsi protikladným, ale stejně často zmiňovaným obrazem je pak obraz „trestající hole“. Tento motiv se uplatňuje především v *Paedagogovi*.

Nejoblíbenější verš je však zřejmě Žl 81/82,6: „Řekl jsem: jste bohové; všichni jste synové nejvyššího“. Tento verš je citován u Klementa nejčastěji a zároveň ve všech třech jeho hlavních dílech.⁷³ V *Protrepitiku* je jeho zvláštní význam dán tím, že je uveden v samém závěru díla jako rozhodující autorita, slovo, k němuž se již nehodí nic víc přidávat. V *Paedagogovi* se nachází na klíčovém místě v první knize, kde Klement vysvětluje účinky křtu, tj. znovuzrození, osvětlení, obmytí (resp. očistění od hříchu) a přijetí za syny. Právě posledně zmíněné je zde doloženo slovy žalmu. Další citace a aluze se nacházejí v různých knihách *Stromat*, kde Klement rozvíjí svou nauku o pravém gnostikovi: „bohové“ z našeho žalmu jsou praví gnostikové, tj. ti, kdo přemohli rozkoš a ostatní lidské vášně, slovy apoštola „nejsou v těle, ale v Duchu“. Ukazuje se, že v intencích svého výkladu Klement rozumí i prvnímu verši tohoto žalmu „Bůh se postavil ve shromáždění bohů, vykoná soud mezi bohy“ – tito bohové nepředstavují pohanské bůžky, jak by si snad někdo mohl myslet, ale dokonale zdrženlivé křesťany.⁷⁴

Většina citací žalmů slouží Klementovi k doložení vlastního učení nebo k argumentaci s jinak smýšlejícími. Spíše výjimkou je proto delší alegorický výklad Žl 18/19 v *Eklogách*, obsahující popis eschatologického završení cesty spravedlivých. Tento žalm je u Klementa komentován vůbec nejpodrobněji z celého žaltáře. Skutečnost, že pouze v *Eklogách* lze nalézt systematický výklad biblického textu (konkrétně tří žalmů), má své důsledky v odpovědi na otázku po původním rozvrhu Klemento-

in *Strom.* IV 18,117,3; Žl 1,4 in *Strom.* IV 24,154,4; VI 14,111,2 a VII 18,110,3; Žl 1,4–6 in *Strom.* II 15,69,1; Žl 1,6 in *Paed.* III 12,87,2.

⁷² Srov. Žl 33/34,9 in *Paed.* I 6,44,1; *Strom.* V 10,66,3 a 11,72,3; VII 11,60,3; Žl 33/34,9,12–13 in *Protr.* 9,88,1; Žl 33/34,12 in *Strom.* VII 13,81,3; Žl 33/34,12–18 in *Strom.* IV 17,109,1–110,1; Žl 33/34,15 in *Paed.* I 7,59,2 a *Strom.* VII 12,72,3; Žl 33/34,16–17 in *Paed.* III 12,85,3; Žl 33/34,21 in *Exc.* 62,2.

⁷³ Srov. *Protr.* 12,123,1; *Paed.* I 6,26,2; *Strom.* II 20,125,5; IV 23,149,8; VI 16,146,2 a VII 10,56,6.

⁷⁴ Srov. *Strom.* II 20,125,4–6. Podrobně se významem tohoto verše u Klementa zabývala Anniewies van den Hoek, „‘I Said, You Are Gods...’ The Significance of Ps. 82 for Some Early Christian Authors,” s. 213–218.

vých spisů: svědčí pro výše zmíněnou hypotézu, že totiž tento text mohl být poznámkami pro plánovaný komentář Písma.

ZÁVĚR

Co říci závěrem? Řecký žaltář je citován ve všech Klementových dílech s výjimkou homilie QDS. Kniha žalmů má pro Klementa mnoho funkcí: je (1) evangelizační prostředek vybízející k obrácení, (2) slovo samotného Boha vychovávající člověka, (3) křesťanská modlitební kniha, (4) prorocký spis, jehož naplnění jsme svědky, (5) zdroj teologie (vypovídá o Božích vlastnostech), a naposledy, ale nikoli v poslední řadě (6) vzor morálky (učí, jak má křesťan žít), zvláště pak zbožnosti a křesťanské modlitební praxe. Mohli jsme vidět, že Kniha žalmů stojí (spolu s jinými biblickými knihami i spisy klasiků) v základech Klementovy spirituality, formulované v diskuzi s alexandrijskými křesťany, s těmi, které Klement nazývá „řeckými filozofy“, i s těmi, kdo si neoprávněně říkají gnostikové.

The Role of Psalms in the Works of Clement of Alexandria

Keywords: Clement of Alexandria; LXX Psalter; History of Biblical Exegesis; Patrology

Abstract: Clement of Alexandria quotes the Book of Psalms more than any other Old Testament book and does so more frequently than any other early Christian author apart from Origen. The aim of this article is to examine Clement's use of the Psalter in his works. First, it demonstrates how Clement quotes from the Psalms, specifically what sort of introductory wording he uses. It is apparent that the Book of Psalms has many different functions for Clement: a tool of evangelisation, the word of God himself educating human beings, a Christian book of prayer, prophetic writing, a source of theology (providing evidence of God's characteristics), and a model of morality. Second, the article attempts to characterize the specific role of the Psalms in individual works by Clement. It concludes that the Greek Psalter is quoted in all works except the homily *Quis dives salvetur*? Finally, the article highlights the verses of the Psalms or the particularly frequent and common themes of the Psalter

that are key to Clement's theological thinking (these are Ps 1:1–6; Ps 18/19, especially v. 5; Ps 33/34:9; Ps 81/82:6; the theme of the “new song” and the image of “the rod of punishment”).

Mgr. Jana Plátová, Ph.D.
Katedra biblických věd
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
jana.platova@upol.cz

Příloha I: Odkazy na Žalmy v Klementově díle (řazeno podle výskytu v Klementových dílech)

(C = doslovná citace biblického textu; A = aluze na biblický text; C' = citace s variantou u biblického textu; C^m = citace s modifikací biblického textu; C' = citovaný biblický text je součástí delší řady citací; C^u = biblický text je citován za účelem exezeze příslušného verše; * = biblický text je citován v rámci jiného citovaného díla nebo autora)

Ž 32/33,3 (srov. Ž 149/150,1)	Protr. 1,2,4	A	Ž 72/73,1	Paed. 1,11,1	C
Ž 109/110,3	Protr. 1,6,3	A	Ž 85/86,2-3	Paed. 1,2,6,1	C
Ž 113/114,12	Protr. 4,46,1	A	Ž 22/23,1	Paed. 1,4,11,2	A
Ž 95/96,5	Protr. 4,62,4	C ^m	Ž 117/118,26	Paed. 1,5,12,5	C
Ž 32/33,6	Protr. 4,63,1	C ^u	Ž 8,3	Paed. 1,5,13,1	C ^u
Ž 8,4	Protr. 4,63,2	A ^f	Ž 112/113,1	Paed. 1,5,13,4	C ^u
Ž 32/33,9	Protr. 4,63,3-4	A ^f	Ž 5,7	Paed. 1,5,18,1	C
Ž 2,12	Protr. 8,80,5	C ^u	Ž 2,7	Paed. 1,6,25,2	A
Ž 4,3	Protr. 8,81,1	C ^u	Ž 81/82,6	Paed. 1,6,26,2	C
Ž 103/104,2	Protr. 8,81,4	C ^m	Ž 33/34,9	Paed. 1,6,44,1	A* in IPT 2,3
Ž 109/110,3	Protr. 9,84,2	A ^f	Ž 18/19,11	Paed. 1,6,51,1	C
Ž 94/95,7-11	Protr. 9,84,3-4	C ^u	Ž 33/34,15	Paed. 1,7,59,2	C
Ž 94/95,7	Protr. 9,84,5-6	A ^f	Ž 44/45,8	Paed. 1,7,59,2	C
Ž 94/95,10	Protr. 9,85,1-2	A ^f	Ž 117/118,18	Paed. 1,7,61,2	C ^u
Ž 33/34,9,12-13	Protr. 9,88,1	C	Ž 2,9	Paed. 1,7,61,3	C ^u
Ž 23/24,1	Protr. 10,103,3	C	Ž 22/23,4	Paed. 1,7,61,3	C ^u
Ž 57/58,5-6	Protr. 10,105,4	C ^u	Ž 109/110,2	Paed. 1,7,61,3	C ^u
Ž 55/56,7	Protr. 10,106,2	A ^f	Ž 102/103,14	Paed. 1,8,62,2	C
Ž 71/72,9	Protr. 10,106,2	C ^u	Ž 2,4	Paed. 1,8,73,1	C ^u
Ž 61/62,9	Protr. 10,106,4	C ^u	Ž 8,4	Paed. 1,8,73,1	C ^u
Ž 68/69,33	Protr. 10,106,5	C ^u	Ž 10/11,4	Paed. 1,8,73,1	C ^u
Ž 69/70,5	Protr. 10,107,1	C ^u	Ž 102/103,19	Paed. 1,8,73,1	A
Ž 18/19,9,11	Protr. 11,113,1-2	C	Ž 140/141,5	Paed. 1,9,78,4	C
Ž 21/22,23	Protr. 11,113,4	C	Ž 17/18,44-46	Paed. 1,9,80,2	C
Ž 18/19,5	Protr. 11,116,2	A	Ž 77/78,8,10	Paed. 1,9,86,1	C
Ž 81/82,6	Protr. 12,123,1	C	Ž 77/78,32,34-35	Paed. 1,9,86,2	C

Ž 77/78,38	<i>Paed.</i> 19,87,2	C ^z	Ž 127/128,1	<i>Strom.</i> II 13,59,3	C ^z
Ž 88/89,15	<i>Paed.</i> 19,87,3	C ^z	Ž 48/49,17–18	<i>Strom.</i> II 13,59,4	C ^z
Ž 1,1–2	<i>Paed.</i> 110,90,1	C ^z	Ž 5,8n	<i>Strom.</i> II 13,59,5	C ^z
Ž 47/48,9	<i>Paed.</i> 110,90,2	C ^z	Ž 7,10	<i>Strom.</i> II 14,61,3	A
Ž 1,1,3–4	<i>Paed.</i> 110,92,1–2	C ^z	(srov. Jer 11,20; 17,10)		
Ž 48/49,13,21	<i>Paed.</i> 113,101,3	C	Ž 31/32,1–2	<i>Strom.</i> II 15,65,1–2	C ^z in 1Klem 50,6–7
			(srov. Řím 4,7–8)		
Ž 150/151,3–6	<i>Paed.</i> II 4,41,4–42,1	C ^e	Ž 1,1	<i>Strom.</i> II 15,67,1–3	C
Ž 32/33,1–3	<i>Paed.</i> II 4,43,3	C	Ž 1,2	<i>Strom.</i> II 15,68,2	C
Ž 149/150,3,1–2,4	<i>Paed.</i> II 4,44,4–5	C	Ž 1,4–6	<i>Strom.</i> II 15,69,1	C
Ž 18/19,5	<i>Paed.</i> II 8,61,3	C	Ž 110/111,4	<i>Strom.</i> II 15,71,3	C ^z
Ž 131/132,7	<i>Paed.</i> II 8,62,1	C	Ž 144/145,9	<i>Strom.</i> II 15,71,3	C ^z
Ž 44/45,8–9	<i>Paed.</i> II 8,65,3	C	Ž 50/51,19	<i>Strom.</i> II 18,79,1	A
Ž 89/90,5–6	<i>Paed.</i> II 10,104,3	A	Ž 49/50,23	<i>Strom.</i> II 18,96,3	A
Ž 44/45,9–10,14	<i>Paed.</i> II 10,110,2	C	(srov. Ž 50/51,18nn.)		
Ž 103/104,1–2	<i>Paed.</i> II 10,113,4	C	Ž 111/112,9 (srov. 2K 9,9)	<i>Strom.</i> II 19,102,5	C
			Ž 81/82,1	<i>Strom.</i> II 20,125,4	C ^z
Ž 132/133,2	<i>Paed.</i> III 3,23,2–3	A	Ž 81/82,6	<i>Strom.</i> II 20,125,5	C ^z
Ž 111/112,9	<i>Paed.</i> III 6,35,5	C	Ž 81/82,7	<i>Strom.</i> II 20,125,6	C ^z
Ž 77/78,24	<i>Paed.</i> III 7,40,2	A			
Ž 132/133,2	<i>Paed.</i> III 11,60,4	C	Ž 118/119,9–10	<i>Strom.</i> III 4,33,4	C
Ž 1,1	<i>Paed.</i> III 11,76,3	A	Ž 111/112,9 (srov. 2K 9,9)	<i>Strom.</i> III 6,56,1	C
Ž 33/34,16–17	<i>Paed.</i> III 12,85,3	C ^z in 1Pt 3,12–13	Ž 48/49,13,21	<i>Strom.</i> III 9,67,2	A
Ž 1,6	<i>Paed.</i> III 12,87,2	C	Ž 6,8	<i>Strom.</i> III 12,90,5	C
Ž 50/51,19	<i>Paed.</i> III 12,90,4	C	Ž 50/51,7	<i>Strom.</i> III 16,100,7	C
			Ž 48/49,13,21	<i>Strom.</i> III 17,102,3	A
Ž 50/51,9–14	<i>Strom.</i> I 1,8,3–4	C			
Ž 117/118,19–20	<i>Strom.</i> I 7,38,5–6	C	Ž 8,6	<i>Strom.</i> IV 3,8,7	C
Ž 48/49,10	<i>Strom.</i> I 10,47,3	C	Ž 48/49,13,21	<i>Strom.</i> IV 3,12,4	A
Ž 117/118,18	<i>Strom.</i> I 27,172,2	C	Ž 36/37,35–37	<i>Strom.</i> IV 6,32,2	C ^z
			Ž 61/62,5	<i>Strom.</i> IV 6,32,4	C ^z
Ž 102/103,13	<i>Strom.</i> II 13,59,2	C ^z	Ž 77/78,36–37	<i>Strom.</i> IV 6,32,5	C ^z
Ž 125/126,5	<i>Strom.</i> II 13,59,3	C ^z	Ž 11/12,4–6 (+30/31,19)	<i>Strom.</i> IV 6,33,1–2	C ^m

Ž 30/31,19 (+11/12,4-6)	<i>Strom.</i> IV 6,33,1-2	C ^m	Ž 4,6	<i>Strom.</i> V 14,120,1	C
Ž 43/44,23	<i>Strom.</i> IV 7,47,5	C* in Řim 8,36-37	Ž 113/114,7	<i>Strom.</i> V 14,131,4	C
Ž 117/118,6	<i>Strom.</i> IV 11,80,5	C			
Ž 88/89,21	<i>Strom.</i> IV 17,107,1	C* in 1 Klem 18,1	Ž 111/112,5,9	<i>Strom.</i> VI 1,3,3	C
Ž 50/51,3-6	<i>Strom.</i> IV 17,107,2-4	C* in 1 Klem 18,2	Ž 83/84,2	<i>Strom.</i> VI 3,30,4	C
Ž 33/34,12-18	<i>Strom.</i> IV 17,109,1nn.	C* in 1 Klem 22,1-7	Ž 15/16,9-11	<i>Strom.</i> VI 6,49,2-3	C* in Sk 2,26-28
Ž 31/32,10	<i>Strom.</i> IV 17,110,1	C* in 1 Klem 22,8	Ž 9,16,10,12	<i>Strom.</i> VI 6,51,1-2	C
Ž 68/69,32-33	<i>Strom.</i> IV 18,113,2	C* in 1 Klem 52,2	Ž 10/11,7,5	<i>Strom.</i> VI 6,51,4	C
Ž 49/50,14-15	<i>Strom.</i> IV 18,113,3	C* in 1 Klem 52,2-4	Ž 101/102,10	<i>Strom.</i> VI 7,57,1	C
Ž 50/51,19	<i>Strom.</i> IV 18,113,3	C* in 1 Klem 52,2-4	Ž 11/12,7	<i>Strom.</i> VI 7,59,4	C
Ž 1,3	<i>Strom.</i> IV 18,117,3	C	Ž 118/119,125	<i>Strom.</i> VI 8,63,1	C
Ž 138/139,7-10	<i>Strom.</i> IV 22,135,2	C* in 1 Klem 28,3	Ž 118/119,66	<i>Strom.</i> VI 8,63,2	C
Ž 61/62,13 (srov. Rom 2,6)	<i>Strom.</i> IV 22,135,3	C* in 1 Klem 34,3	Ž 147/148,9	<i>Strom.</i> VI 8,63,4	C
Ž 2,8	<i>Strom.</i> IV 22,136,1	C	Ž 117/118,19-20	<i>Strom.</i> VI 8,64,2	C
Ž 81/82,6	<i>Strom.</i> IV 23,149,8	C	Ž 28/29,3	<i>Strom.</i> VI 8,64,4	C
Ž 49/50,21	<i>Strom.</i> IV 24,153,4	C ^m	Ž 9,18	<i>Strom.</i> VI 8,64,5	C
Ž 1,4 (srov. Iz 40,15)	<i>Strom.</i> IV 24,154,4	C	Ž 111/112,6-7	<i>Strom.</i> VI 10,81,3-4	C
			Ž 104/105,3-4	<i>Strom.</i> VI 10,81,5-6	C
Ž 21/22,27	<i>Strom.</i> V 1,12,1	C	Ž 56/57,9	<i>Strom.</i> VI 11,88,3	A
Ž 77/78,1-2	<i>Strom.</i> V 4,25,1	C	(srov. Ž 107/108,3)		
Ž 4,5	<i>Strom.</i> V 5,28,2	C	Ž 23/24,1 (srov. 1K 10,26)	<i>Strom.</i> VI 11,89,2	C
Ž 1,1	<i>Strom.</i> V 5,31,1	C	Ž 44/45,10,14	<i>Strom.</i> VI 11,92,1	C
Ž 17/18,26-27	<i>Strom.</i> V 8,52,3	C* in 1 Klem 46,3	Ž 16/17,3-4	<i>Strom.</i> VI 12,97,2	C
Ž 50/51,8	<i>Strom.</i> V 10,64,2	C ^s	Ž 14/15,1 (srov. Ž 23/24,3?)	<i>Strom.</i> VI 14,108,1	C
Ž 18/19,3-4	<i>Strom.</i> V 10,64,3	C ^s	Ž 1,4 (srov. Iz 40,15)	<i>Strom.</i> VI 14,111,2	C
Ž 33/34,9 (srov. 1 Pet 2,3)	<i>Strom.</i> V 10,66,3	C	Ž 49/50,21	<i>Strom.</i> VI 14,114,5	C
	<i>Strom.</i> V 11,72,3	A	Ž 44/45,4-5	<i>Strom.</i> VI 15,115,4	C
Ž 77/78,2	<i>Strom.</i> V 12,80,7	C	Ž 17/18,12-13	<i>Strom.</i> VI 15,116,1	C
Ž 2,12	<i>Strom.</i> V 13,85,1	C ^r	Ž 18/19,2	<i>Strom.</i> VI 16,141,6	C
Ž 35/36,6	<i>Strom.</i> V 14,90,3	C	Ž 89/90,9-10	<i>Strom.</i> VI 16,145,3	C
Ž 103/104,4	<i>Strom.</i> V 14,90,6	C	Ž 117/188,24	<i>Strom.</i> VI 16,145,5	C
Ž 83/84,5 (srov. Gal 1,5)	<i>Strom.</i> V 14,96,4	A	Ž 81/82,6	<i>Strom.</i> VI 16,146,2	A
Ž 3,6	<i>Strom.</i> V 14,105,3	C	Ž 132/133,2	<i>Strom.</i> VI 17,153,4	A

Ž 23/24,1 (srov. 1K 10/26)	<i>Strom.</i> VI 17,160,3	C	Ž 16/17,2-3 Ž 19/20,10,5	<i>Ed.</i> 52,2 <i>Ed.</i> 64-65	C C ^e
Ž 118/119,2	<i>Strom.</i> VII 1,1,6	C	Ž 77/78,24	<i>Exc.</i> 13,14-5	A
Ž 8,7 (srov. 1K 15,27)	<i>Strom.</i> VII 2,5,6	A	Ž 71/72,17	<i>Exc.</i> 20	C
Ž 50/51,18-19	<i>Strom.</i> VII 3,14,1	C ^m	Ž 109/110,3	<i>Exc.</i> 20	C
Ž 4,6	<i>Strom.</i> VII 6,31,7	A	Ž 140/141,2	<i>Exc.</i> 27,2	A
Ž 118/119,164,172	<i>Strom.</i> VII 7,35,2	C	Ž 109/110,1	<i>Exc.</i> 62,1	C
Ž 118/119,66	<i>Strom.</i> VII 7,36,1	C	Ž 33/34,21 (srov. Jn 19,36)	<i>Exc.</i> 62,2	C
Ž 140/141,2	<i>Strom.</i> VII 7,43,8	C	Ž 90/91,13	<i>Exc.</i> 76,2-3	C* in Lk 10,19
Ž 35/36,10	<i>Strom.</i> VII 10,55,6	A	Ž 21/22,22	<i>Exc.</i> 84	A
Ž 81/82,6	<i>Strom.</i> VII 10,56,6	A	Ž 7,10 (srov. Jer 11,20, 17,10)	QDS 41,7	A
Ž 23/24,3-6	<i>Strom.</i> VII 10,58,2-6	C ^e			
Ž 33/34,9 (srov. 1Pt 2,3)	<i>Strom.</i> VII 11,60,3	A			
Ž 93/94,10-11	<i>Strom.</i> VII 11,61,1	A			
Ž 33/34,15 (srov. 1Pt 3,11)	<i>Strom.</i> VII 12,72,3	A			
Ž 68/69,27	<i>Strom.</i> VII 12,74,5?	A			
(srov. Job 19,21?)					
Ž 90/91,11-12	<i>Strom.</i> VII 12,78,6?	A			
Ž 18/19,10	<i>Strom.</i> VII 12,79,1	C			
Ž 1,2	<i>Strom.</i> VII 12,80,3	A			
Ž 33/34,12	<i>Strom.</i> VII 13,81,3	C			
Ž 47/48,13	<i>Strom.</i> VII 13,83,5	C			
Ž 57/58,5-6	<i>Strom.</i> VII 16,102,3	A			
Ž 75/76,2	<i>Strom.</i> VII 16,105,3	C ^r			
Ž 9,12	<i>Strom.</i> VII 16,105,6	C ^r			
Ž 5,10 (srov. Řim 3,13)	<i>Strom.</i> VII 16,105,6	A ^r			
Ž 13/14,3	<i>Strom.</i> VII 16,105,6	C ^r			
Ž 1,2	<i>Strom.</i> VII 18,109,2	A			
Ž 1,4 (srov. Iz 40,15)	<i>Strom.</i> VII 18,110,3	C			
Ž 17/18,26,44-45,51	<i>Ecl.</i> 42-44	C ^e			
Ž 18/19,11	<i>Ecl.</i> 45	A			
Ž 18/19,2-14	<i>Ecl.</i> 51-63	C ^e			

Příloha II: Odkazy na Žalmy v Klementově díle (řazeno podle posloupnosti žalmů)

(C = doslovná citace biblického textu; A = aluze na biblický text; C^v = citace s variantou u biblického textu; C^m = citace s modifikací biblického textu; C^f = citovaný biblický text je součástí další řady citací; C^v = biblický text je citován za účelem exezeze příslušného verše; * = biblický text je citován v rámci jiného citovaného díla nebo autora)

Ž 1,1	<i>Paed.</i> III 11,76,3	A	Ž 5,8-9	<i>Strom.</i> II 13,59,5	C ^f
	<i>Strom.</i> II 15,67,1-3	C	Ž 5,10 (srov. Řím 3,13)	<i>Strom.</i> VII 17,105,6	A ^f
	<i>Strom.</i> V 5,31,1	C	Ž 6,8	<i>Strom.</i> III 12,90,5	C
Ž 1,1-2	<i>Paed.</i> I 10,90,1	C ^f	Ž 7,10 (srov. Jer 11,20; 17,10)	<i>Strom.</i> II 14,61,3	A
Ž 1,1,3-4	<i>Paed.</i> I 10,92,1-2	C ^f	Ž 8,3	<i>QDS</i> 41,7	A
Ž 1,2	<i>Strom.</i> II 15,68,2	C	Ž 8,4	<i>Paed.</i> 15,13,1	C ^f
	<i>Strom.</i> VII 12,80,3	A		<i>Protr.</i> 4,63,2	A ^f
	<i>Strom.</i> VII 18,109,2	A		<i>Paed.</i> 18,73,1	C ^f
Ž 1,3	<i>Strom.</i> IV 18,117,3	C	Ž 8,6	<i>Strom.</i> IV 3,8,7	C
Ž 1,4 (srov. Iz 40,15)	<i>Strom.</i> IV 24,154,4	C	Ž 8,7 (srov. 1K 15,27)	<i>Strom.</i> VII 2,5,6	A
	<i>Strom.</i> VI 14,111,2	C	Ž 9,12	<i>Strom.</i> VII 16,105,6	C ^f
	<i>Strom.</i> VII 18,110,3	C	Ž 9,16,10,12	<i>Strom.</i> VI 6,51,1-2	C ^f
Ž 1,4-6	<i>Strom.</i> II 15,69,1	C	Ž 9,18	<i>Strom.</i> VI 8,64,5	C ^f
Ž 1,6	<i>Paed.</i> III 12,87,2	C	Ž 10/11,4	<i>Paed.</i> 18,73,1	C ^f
Ž 2,4	<i>Paed.</i> 18,73,1	C ^f	Ž 10/11,7,5	<i>Strom.</i> VI 6,51,4	C ^f
Ž 2,7	<i>Paed.</i> 16,25,2	A	Ž 11/12,4-6 (+30/31,19)	<i>Strom.</i> IV 6,33,1-2	C ^m
Ž 2,8	<i>Strom.</i> IV 22,136,1	C	Ž 11/12,7	<i>Strom.</i> VI 7,59,4	C
Ž 2,9	<i>Paed.</i> 17,61,3	C ^f	Ž 13/14,3	<i>Strom.</i> VII 16,105,6	C ^f
Ž 2,12	<i>Protr.</i> 8 80,5	C ^f	Ž 14/15,1 (srov. Ž 23/24,3?)	<i>Strom.</i> VI 14,108,1	C
	<i>Strom.</i> V 13,85,1	C ^f	Ž 15/16,9-11	<i>Strom.</i> VI 6,49,3	C ^f in Sk 2,26-28
Ž 3,6	<i>Strom.</i> V 14,105,3	C	Ž 16/17,3-4	<i>Strom.</i> VI 12,97,2	C
Ž 4,3	<i>Protr.</i> 8 81,1	C ^f	Ž 16/17,2-2	<i>Ecl.</i> 52,2	C
Ž 4,5	<i>Strom.</i> V 5,28,2	C	Ž 17/18,12-13	<i>Strom.</i> VI 15,116,1	C ^f
Ž 4,6	<i>Strom.</i> V 14,120,1	C	Ž 17/18,26-27	<i>Strom.</i> V 8,52,3	C ^f in I Klam 46,3
	<i>Strom.</i> VII 6,31,7	A	Ž 17/18,26,44-45,51	<i>Ecl.</i> 42-44	C ^e
Ž 5,7	<i>Paed.</i> 15,18,1	C	Ž 17/18,44-46	<i>Paed.</i> 19,80,2	C

Ž 18/19,2	<i>Strom.</i> VI 16,141,6	C	Ž 33/34,12–18	<i>Strom.</i> IV 17,109,1–110,1	C* in 1 Klem 22,1–7
Ž 18/19,2–14	<i>Ecl.</i> 51–63	C ^e	Ž 33/34,15 (srov. 1 Pet 3,11)	<i>Strom.</i> VII 12,72,3	A
Ž 18/19,3–4	<i>Strom.</i> V 10,64,3	C ^f	Ž 33/34,15	<i>Paed.</i> 17,59,2	C
Ž 18/19,5	<i>Profr.</i> 9,116,2	A	Ž 33/34,16–17	<i>Paed.</i> III 12,85,3	C* in 1 Pt 3,12–13
	<i>Paed.</i> II 8,61,3	C	Ž 33/34,21 (srov. Jan 19,36)	<i>Exc.</i> 62,2	C
Ž 18/19,9,11	<i>Profr.</i> 9,113,1–2	C	Ž 35/36,6	<i>Strom.</i> V 14,90,3	C
Ž 18/19,10	<i>Strom.</i> VII 12,79,1	C	Ž 35/36,10	<i>Strom.</i> VII 10,55,6	A
Ž 18/19,11	<i>Paed.</i> 16,51,1	C	Ž 36/37,35–37	<i>Strom.</i> IV 6,32,2	C ^f
	<i>Ecl.</i> 45	A	Ž 43/44,23	<i>Strom.</i> IV 7,47,5	C* in Řím 8,36–37
Ž 19/20,10,5	<i>Ecl.</i> 64–65	C ^e	Ž 44/45,4–5	<i>Strom.</i> VI 15,115,4	C ^f
Ž 21/22,22	<i>Exc.</i> 84	A	Ž 44/45,8	<i>Paed.</i> 17,59,2	C
Ž 21/22,23	<i>Profr.</i> 9,113,4	C	Ž 44/45,8–9	<i>Paed.</i> II 8,65,3	C
Ž 21/22,27	<i>Strom.</i> V 1,12,1	C	Ž 44/45,9–10,14	<i>Paed.</i> II 10,110,2	C
Ž 22/23,1	<i>Paed.</i> 1,4,11,2	A	Ž 44/45,10,14	<i>Strom.</i> VI 11,92,1	C
Ž 22/23,4	<i>Paed.</i> 17,61,3	C ^f	Ž 47/48,9	<i>Paed.</i> I 10,90,2	C ^f
Ž 23/24,1	<i>Profr.</i> 10,103,3	C	Ž 47/48,13	<i>Strom.</i> VII 13,83,5	C
Ž 23/24,1 (srov. 1K 10,26)	<i>Strom.</i> VI 11,89,2	C	Ž 48/49,10	<i>Strom.</i> I 6,47,3	C
	<i>Strom.</i> VI 17,160,3	C	Ž 48/49,13,21	<i>Paed.</i> I 13,101,3	C
Ž 23/24,3–6	<i>Strom.</i> VII 10,58,2–6	C ^e		<i>Strom.</i> III 9,67,2	A
Ž 28/29,3	<i>Strom.</i> VI 8,64,4	C ^f		<i>Strom.</i> III 17,102,3	A
Ž 30/31,19 (+11/12,4–6)	<i>Strom.</i> IV 6,33,1–2	C ^m		<i>Strom.</i> IV 3,12,4	A
Ž 31/32,1–2 (srov. Řím 4,7n.)	<i>Strom.</i> II 15,65,1–2	C* in 1 Klem 50,6–7	Ž 48/49,17–18	<i>Strom.</i> II 13,59,4	C ^f
Ž 31/32,10	<i>Strom.</i> IV 17,110,1	C* in 1 Klem 22,8	Ž 49/50,14–15	<i>Strom.</i> IV 18,113,3	C* in 1 Klem 52,2–4
Ž 32/33,1–3	<i>Paed.</i> II 4,43,3	C	Ž 49/50,21	<i>Strom.</i> IV 24,153,4	C ^m
Ž 32/33,3 (srov. Ž 149/150,1)	<i>Profr.</i> 1,2,4	A		<i>Strom.</i> VI 14,114,5	C
Ž 32/33,6	<i>Profr.</i> 4,63,1	C ^v	Ž 49/50,23	<i>Strom.</i> II 18,96,3	A
Ž 32/33,9	<i>Profr.</i> 4,63,3–4	A ^f	(srov. Ž 50/51,18n)		
Ž 33/34,9,12–13	<i>Profr.</i> 9,88,1	C	Ž 50/51,3–6	<i>Strom.</i> IV 17,107,2–4	C* in 1 Klem 18,2
Ž 33/34,9	<i>Paed.</i> 16,44,1	A* in 1 Pt 2,3	Ž 50/51,7	<i>Strom.</i> III 16,100,7	C
Ž 33/34,9 (srov. 1 Pt 2,3)	<i>Strom.</i> V 10,66,3	C	Ž 50/51,8	<i>Strom.</i> V 10,64,2	C ^f
	<i>Strom.</i> V 11,72,3	A	Ž 50/51,9–14	<i>Strom.</i> I 1,8,3–4	C
	<i>Strom.</i> VII 11,60,3	A	Ž 50/51,18–19	<i>Strom.</i> VII 3,14,1	C ^m
Ž 33/34,12	<i>Strom.</i> VII 13,81,3	C	Ž 50/51,19	<i>Paed.</i> III 12,90,4	C

<i>Strom.</i> II 18,79,1	A			<i>Strom.</i> VII 10,56,6	A
<i>Strom.</i> IV 18,113,3	C*	in 1 Klem 52,2-4	Ž 81,82,7	<i>Strom.</i> II 20,125,6	C ⁱ
<i>Protr.</i> 10,106,2	A ⁱ		Ž 83,84,2	<i>Strom.</i> VI 3,30,4	C
<i>Strom.</i> VI 11,88,3	A		Ž 83,84,5 (srov. Gal 1,5)	<i>Strom.</i> V 14,96,4	A
			Ž 85,86,2-3	<i>Paed.</i> 12,6,1	C
(srov. Ž 107/108,3)			Ž 88/89,15	<i>Paed.</i> 19,87,3	C ⁱ
Ž 57/58,5-6	C ⁱ		Ž 88/89,21	<i>Strom.</i> IV 17,107,1	C* in 1 Klem 18,1
	A		Ž 89/90,5-6	<i>Paed.</i> II 10,104,3	A
Ž 61,62,5	C ⁱ		Ž 89/90,9-10	<i>Strom.</i> VI 16,145,3	C
Ž 61,62,9	C ⁱ		Ž 90/91,11-12	<i>Strom.</i> VII 12,78,6 ?	A
Ž 61,62,13 (srov. Řim 2,6)	C*	in 1 Klem 34,3	Ž 90/91,13	Exc. 76,2-3	C* in Lk 10,19
Ž 68/69,27	A		Ž 93,94,10-11	<i>Strom.</i> VII 11,61,1	A
(srov. Job 19,217)			Ž 94,95,7-11	<i>Protr.</i> 9,84,3-4	C ⁱ
Ž 68/69,32-33	C*	in 1 Klem 52,2	Ž 94,95,7	<i>Protr.</i> 9,84,5-6	A ⁱ
Ž 68/69,33	C ⁱ		Ž 94,95,10	<i>Protr.</i> 9,85,1-2	A ⁱ
Ž 69/70,5	C ⁱ		Ž 95/96,5	<i>Protr.</i> 4,62,4	C ^m
Ž 71/72,9	A ⁱ		Ž 101/102,10	<i>Strom.</i> VI 7,57,1	C
Ž 71/72,17	C		Ž 102/103,13	<i>Strom.</i> II 13,59,2	C ⁱ
Ž 72/73,1	C		Ž 102/103,14	<i>Paed.</i> 18,62,2	C
Ž 75/76,2	C ⁱ		Ž 102/103,19	<i>Paed.</i> 18,73,1	A
Ž 77/78,1-2	C		Ž 103/104,1-2	<i>Paed.</i> II 10,113,4	C
Ž 77/78,2	C		Ž 103/104,2	<i>Protr.</i> 8,81,4	C ^m
Ž 77/78,8,10	C		Ž 103/104,4	<i>Strom.</i> V 14,90,6	C
Ž 77/78,24	A		Ž 104/105,3-4	<i>Strom.</i> VI 10,81,5-6	C ⁱ
	A		Ž 109/110,1	Exc. 62,1	C
Ž 77/78,32,34-35	A		Ž 109/110,2	<i>Paed.</i> 17,61,3	C ⁱ
Ž 77/78,36-37	C		Ž 109/110,3	<i>Protr.</i> 1,6,3	A
Ž 77/78,38	C ⁱ			<i>Protr.</i> 9,84,2	C ⁱ
Ž 81,82,1	C ⁱ			Exc. 20	C
Ž 81,82,6	C		Ž 110/111,4	<i>Strom.</i> II 15,71,3	C ⁱ
	C		Ž 111/112,5,9	<i>Strom.</i> VI 1,3,3	C
<i>Paed.</i> I 6,26,2	C		Ž 111/112,6-7	<i>Strom.</i> VI 10,81,3-4	C ⁱ
<i>Strom.</i> II 20,125,5	C ⁱ				
<i>Strom.</i> IV 23,149,8	C				
<i>Strom.</i> VI 16,146,2	A				

Ž 111/112,9 (srov. 2K 9,9)	<i>Strom.</i> II 19,102,5	C	Ž 118/119,125	<i>Strom.</i> VI 8,63,1	C [†]
	<i>Strom.</i> III 6,56,1	C	Ž 118/119,164,172	<i>Strom.</i> VII 7,35,2	C
	<i>Paed.</i> III 6,35,5	C	Ž 125/126,5	<i>Strom.</i> II 13,59,3	C [†]
Ž 112/113,1	<i>Paed.</i> I 5,13,4	C [†]	Ž 127/128,1	<i>Strom.</i> II 13,59,3	C [†]
Ž 113/114,7	<i>Strom.</i> V 14,131,4	C	Ž 131/132,7	<i>Paed.</i> II 8,62,1	C
Ž 113/114,12	<i>Protr.</i> 4,46,1	A	Ž 132/133,2	<i>Paed.</i> III 3,23,2–3	A
Ž 117/118,6	<i>Strom.</i> IV 11,80,5	C		<i>Paed.</i> III 7,60,4	C
Ž 117/118,18	<i>Paed.</i> I 7,61,2	C [†]		<i>Strom.</i> VI 17,153,4	A
	<i>Strom.</i> I 27,172,2	C	Ž 138/139,7–10	<i>Strom.</i> IV 22,135,2	C [†] in 1 Klem 28,3
Ž 117/118,19–20	<i>Strom.</i> I 7,38,5–6	C	Ž 140/141,2	<i>Strom.</i> VII 7,43,8	C
	<i>Strom.</i> VI 8,64,2	C [†]		<i>Exc.</i> 27,2	A
Ž 117/188,24	<i>Strom.</i> VI 16,145,5	C	Ž 140/141,5	<i>Paed.</i> I 9,78,4	C
Ž 117/118,26	<i>Paed.</i> I 5,12,5	C	Ž 144/145,9	<i>Strom.</i> II 15,71,3	C [†]
Ž 118/119,2	<i>Strom.</i> VII 1,1,6	C	Ž 147/148,9	<i>Strom.</i> VI 8,63,4	C [†]
Ž 118/119,9–10	<i>Strom.</i> III 4,33,4	C	Ž 149/150,3,1–2,4	<i>Paed.</i> II 4,44,4–5	C
Ž 118/119,66	<i>Strom.</i> VI 8,63,2	C [†]	Ž 150/151,3–6	<i>Paed.</i> II 4,41,4–42,1	C ^e
	<i>Strom.</i> VII 7,36,1	C			